

KRYZYS W WARTOŚCIOWANIU U BEZROBOTNYCH W ZALEŻNOŚCI OD ICH WIEKU, PŁCI I FAZY BEZROBOCIA

BEATA T. CZERWIŃSKA

Instytut Psychologii

WSP Bydgoszcz

EVALUATION CRISIS BY UNEMPLOYED ACCORDING TO THEIR AGE, GENDER AND THE PHASE OF UNEMPLOYMENT

Summary. The goal of this paper is to describe the correlation between the fact of being unemployed and evaluation crisis according to the age, gender and the phase of unemployment. I assume that evaluation crisis is a state of tension created by:

- inability to organize personal values in hierarchical system
- important revaluations
- lack of cognitive, affective and motivational processes integration
- decreased sense of value realization

Fear is a main and basic symptom of a crisis. It is inherent in the situation of unemployment. So, if the lack of job or its loss is a crisis of life events, it demands a new adaptation and leads to changes of experience organization and human behaviour. These changes depend both on age of an unemployed person which is connected with his resources (adaptive possibilities) and on the phase of unemployment which means location of a person on a psychological time dimension of unemployed.

Results are based on the comparative study on 300 persons (employed and unemployed) equalized age and the phase of unemployment.

Wprowadzenie

W prezentowanym opracowaniu zakładam, że brak pracy lub jej utrata jest kryzysem doświadczeń życiowych, wymagającym nowej adaptacji i prowadzącym do zmian w organizacji doświadczeń oraz w zachowaniu człowieka. Zmiany te uzależnione są zarówno od wieku osób bezrobotnych, jak i fazy bezrobocia. Jednym z przejawów kryzysu jest kryzys w wartościowaniu.

Wartości i kryzys w wartościowaniu. Wielu badaczy wskazuje, że wartości pozostają w istotnym związku z rozwojem osobowości, a także ze zdrowiem psychicznym jednostki (Rokeach 1973; Matuszewicz 1975; Kościuch 1984; Reykowski 1986). Uznawane i akceptowane wartości modyfikują spostrzeganie i zapamiętywanie, wyznaczają kryteria wyboru i oceny oraz wpływają znacząco na proces wartościowania jednostki. Wartościowanie składa się z szeregu procesów związanych z przeżywaniem wartości: poznawczych, afektywnych i motywacyjnych. (por. Matuszewicz 1975; Oleś, Oleś 1981). W zakresie procesów składających się na wartościowanie mogą występować specyficzne trudności i zaburzenia, które przejawiają się w dezintegracji osobowości, napięciu emocjonalnym, niepokoju i lęku egzystencjalnym. Obserwacja ludzi pozwala sądzić, że lęk i niepokój związany z wartościowaniem jest reakcją naturalną i specyficzną ludzką, pojawiającą się zarówno w sytuacjach krańcowych – związanych najczęściej z wydarzeniami losowymi, oraz codziennych na tle zmian rozwojowych związanych z podejmowaniem nowych ról, zmianą środowiska. Problemy dotyczące oceny zdarzeń, wyboru celów i sposobów postępowania spowodować niekiedy mogą swoiste zagubienie jednostki, wynikające z zagrożenia różnych wartości życiowych. Przejawia się to często w znaczących przewartościowaniach i poczuciu nierealizowania tych wartości w działaniu (Oleś 1988). Wszystkie te reakcje można potraktować jako kryteria kryzysów psychicznych.

Przyjmuję, że kryzys jest to stan okresowej dezintegracji psychicznej, spowodowany zmaganiem się jednostki z życiowymi problemami, które w danej chwili przerastają jej możliwości adaptacyjne (Caplan 1964). Sytuacja ta wymaga często od osoby przeżywającej kryzys, znaczących zmian w poglądzie na świat. Zmiany te wiążą się często ze zmianami w strukturze osobowości (por. Dąbrowski 1986; Trempała 1993).

Podstawowym i głównym objawem kryzysu jest lęk (Caplan 1964; Wolkom 1972). Z badań nad bezrobociem wynika, że lęk jest nieodłącznie związany z sytuacją osób pozbawionych pracy (Warr, Jackson 1984; Payne, Hartley 1987). Można zatem sądzić, że stan bezrobocia sprzyja przeżywaniu kryzysu. W kryzysach związanych z wartościowaniem wyróżnia się z reguły dwa jego ogólne aspekty:

- a) jakich wartości dotyczy,
- b) na czym polegają trudności lub zaburzenia w procesie wartościowania.

W kryzysie, specyfika procesów składających się na wartościowanie jest podobna, bez względu na wartości, które odgrywają w nim wiodącą rolę. Tak więc, kryzys w wartościowaniu związany jest ze strukturalnymi i funkcjonalnymi właściwościami systemu wartości jednostki oraz z przebiegiem procesu wartościowania (Oleś 1991).

Zakładam, że kryzys w wartościowaniu jest to stan napięcia spowodowany:

- 1) niemożnością zorganizowania wartości osobistych w spójny system – podskala H,
- 2) znaczącymi przewartościowaniami – podskala Z,
- 3) brakiem integracji wartościowania – podskala D,
- 4) obniżonym poczuciem realizacji wartości – podskala R (Oleś 1989).

Trudności w uporządkowaniu wartości w hierarchię polegają na tym, że jednostka nie potrafi określić wartości naczelných w systemie lub też występuje konflikt pomiędzy głównymi wartościami. Przewartościowania polegają zarówno na odkrywaniu wartości, jak i na odchodzeniu od wartości uznawanych. Proces ten dokonuje się najczęściej pod wpływem nacisków i presji społecznej. Brak integracji procesów poznawczych, afektywnych i motywacyjnych wynika z rozbieżności między wartościami deklarowanymi przez jednostkę a jej wartościami naturalnymi, istniejącymi w formie predyspozycji i zdolności. Poczucie nierealizowania wartości wynika z uświadomienia sobie rozbieżności między akceptowanymi wartościami a własnym działaniem.

Wszystkie opisane problemy (objawy kryzysu) w wartościowaniu mają charakter trudności oraz zaburzeń i występują w zależności od stopnia ich nasilenia oraz osobowościowych konsekwencji. W kryzysie w wartościowaniu na ogół kilka z nich pojawia się równocześnie.

Czynniki warunkujące psychologiczną reakcję na bezrobocie. Liczne badania przeprowadzane wśród bezrobotnych wskazują, że psychologiczna reakcja na sytuację bezrobocia uzależniona jest od wielu czynników. Wśród prawidłowości, których rolę podkreśla się w literaturze wyróżnia się między innymi: czas pozostawania bez pracy, wiek, płeć, stosunek do pracy i in.

Czynnikiem różnicującym skutki bezrobocia dla psychiki jednostki jest długość pozostawania bez pracy (Warr, Jackson 1984; Rowley, Feather 1987; Broomhall, Winefield 1990). A. Bańka (1992) wyróżnia 6 faz bezrobocia: a) poniżej jednego miesiąca; b) 1-2 miesiące; c) 2-3 miesiące; d) 3-6 miesięcy; e) 6-12 miesięcy; f) powyżej 12 miesięcy bez pracy. W pierwszych czterech miesiącach samopoczucie bezrobotnego, w porównaniu z osobą pracującą jest gorsze, chociaż w połowie tego okresu następuje lekka poprawa, natomiast od 6 miesięcy obserwuje się sukcesywne pogarszanie się samopoczucia osób pozbawionych pracy.

Skutki bezrobocia zależne są również od fazy życia, w której następuje utrata pracy (Ossowski 1993). Z badań wynika, że osoby bardzo młode (poniżej 20 roku życia) oraz starsze (powyżej 50 lat) w mniejszym stopniu odczuwają skutki bezrobocia niż osoby w wieku średnim, dla których praca ma największe znacze-

nie, zarówno z punktu widzenia obiektywnego, jak i subiektywnego – psychologicznego (Warr, Jackson 1984; Broomhall, Winefield 1990; Marcinkowski, Sobczak 1992).

Płeć wpływa znacząco na sposób reagowania na bezrobocie. Mężczyźni silniej odczuwają ekonomiczną dolegliwość bycia niepracującym, chcąc jak najszybciej zerwać ze statusem bezrobotnego, natomiast kobiety częściej dopuszczają możliwość dłuższego pozostawania bez pracy.

Opisane wyżej prawidłowości różnicują skutki wpływu bezrobocia na jednostkę. W prezentowanym opracowaniu podejmuję próbę odpowiedzi na kilka pytań związanych z wyżej poruszaną problematyką:

1. Czy sytuacja bezrobocia przeżywana przez jednostkę ma związek z kryzysem w wartościowaniu (ogólnym i dotyczącym podskal)?
2. Czy następstwa bezrobocia mające swoje odbicie w kryzysie w wartościowaniu uzależnione są od wieku, fazy bezrobocia i płci?

Metoda

Próba badanych. Analiza wyników obejmuje próbę 316 osób (158 pracujących i 158 bezrobotnych). Grupy te są równoważne ze względu na wiek i płeć. Poza tym grupa bezrobotnych została wyrównana ze względu na fazę bezrobocia, w której w danym momencie jednostka się znajdowała. Dobór przeprowadzony został w sposób losowo-celowy. Dane zgromadzone zostały w miesiącu lutym i marcu 1995 roku w zakładach pracy, RUP-ie, wśród studentów zaocznych.

Pomiar zmiennych. Dane zgromadzone zostały za pomocą Kwestionariusza do Badania Kryzysu w Wartościowaniu KKW – P. Olesia. Metoda stanowi operacjonalizację przedstawionej powyżej koncepcji kryzysu. KKW składa się z 25 pozycji, w tym pytania od 2 do 25 to pozycje diagnostyczne. Twierdzenia uporządkowane są ze względu na przynależność do 4 podskal, które są zarazem objawami kryzysu. W każdej pozycji są 3 możliwości odpowiedzi: zgodna z kluczem ma wartość 2 punktów; nie jestem pewien (?) – 1 punkt, a odpowiedź niezgodna z kluczem – 0. Ogólny wynik surowy otrzymuje się przez dodanie punktów uzyskanych za odpowiedź na poszczególne pytania KKW, następnie jest on przeliczany według odpowiedniej tabeli norm i jest wyrazem nasilenia trudności lub zaburzeń w procesie wartościowania na poziomie ogólnym (globalnym) oraz w poszczególnych podskalach.

Analiza wyników badań

Prezentowane opracowanie stanowi próbę określenia związku między faktem bycia bezrobotnym i kryzysem w wartościowaniu w zależności od wieku, płci i fazy bezrobocia.

Zgodnie z założeniami teoretycznymi przyjmuję, że bezrobotni są bardziej skłonni do przeżywania stanu kryzysu, jak i do stanu kryzysu w wartościowaniu. Tak sformułowaną hipotezę weryfikowałam stosując współczynnik χ^2 .

Tabela 1. Kryzys w wartościowaniu u bezrobotnych i pracujących

Grupa badanych	kryzys	brak kryzysu	N
bezrobotni	88	70	158
pracujący	19	139	158
	107	209	316

$$\chi^2 = 67.27 \quad p < .0000$$

Analiza wyników potwierdza przyjęte przeze mnie założenia. Z tabeli 1 wynika, że osoby pozbawione pracy częściej wykazują stan kryzysu w wartościowaniu niż osoby pracujące. Związek ten jest istotny statystycznie.

Zadania składające się na test KKW są tak skonstruowane, iż można dokonać szczegółowej analizy dotyczącej 4 głównych objawów kryzysu. Dlatego istotne wydaje się pytanie, który z objawów (niemożność zorganizowania wartości osobistych w spójny system – podskala H; znaczące przewartościowania – podskala Z; brak integracji wartości – podskala D; obniżone poczucie realizacji wartości – podskala R) ma najistotniejsze znaczenie dla osób przeżywających kryzys w wartościowaniu. Wyniki tej analizy przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Kryzys w wartościowaniu globalny a kryzys w wartościowaniu w podskalach u bezrobotnych

	liczebność	współczynnik korelacji Spearmana	t – test Studenta
kryzys & H	158	.634974	10.26***
kryzys & Z	158	.232194	2.98***
kryzys & D	158	.519067	7.58***
kryzys & R	158	.198793	2.53**

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Analiza danych z punktu widzenia siły korelacji pomiędzy wyodrębnionymi podskalami a kryzysem w wartościowaniu wykazała, że najsilniejsza współzależność występuje między kryzysem a podskalą H i D. Tak więc, dokonując analizy jakościowej, osoby bezrobotne przejawiające tendencję do kryzysu w wartościowaniu mają najczęściej trudności z uporządkowaniem systemu wartości w hierarchię oraz charakteryzuje je mała motywacja do realizacji wartości w życiu. Uzyskane wyniki potwierdzają tezę, że w kryzysie występują co najmniej dwa jego objawy, z tym że trudności w uporządkowaniu wartości w system (podskal H) są nieodłącznym jego elementem (por. Oleś 1989).

Z przedstawionych w części teoretycznej czynników modyfikujących psychologiczną reakcję na bezrobocie do swoich badań wybrałam trzy: wiek, płeć oraz fazę bezrobocia. Zgodnie z przyjętymi twierdzeniami zakładam, że:

- 1) osoby bezrobotne będące w wieku 25-40 lat cechuje silniejsza tendencja do kryzysu w wartościowaniu,
- 2) osoby bezrobotne będące w 4 i 5 fazie bezrobocia częściej wykazują skłonność do przejawiania kryzysu w wartościowaniu,
- 3) u bezrobotnych mężczyzn częściej pojawia się tendencja do kryzysu w wartościowaniu.

Uzyskane wyniki przedstawiam w tabeli 3.

Tabela 3. Kryzys w wartościowaniu u bezrobotnych a wiek, faza bezrobocia i płeć

	liczebność	współczynnik korelacji Spearmana	t – test Studenta
kryzys a wiek	158	.039521	.49
kryzys a faza	158	.479135	6.81***
kryzys a płeć	158	.348658	1.45*

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Analiza danych wykazała, że hipoteza 1 nie potwierdziła się. Natomiast hipoteza 2 i 3 ma swoje uzasadnienie w otrzymanych wynikach. Z przeprowadzonych badań wynika, że osoby bezrobotne pozostające bez pracy powyżej 6 miesięcy (faza 4 i 5) częściej przeżywają kryzys w wartościowaniu. Hipoteza 3 dotycząca związku płci i kryzysu także się potwierdziła. Mężczyźni częściej wykazują tendencję do przejawiania kryzysu w wartościowaniu niż kobiety.

Konkluzja

Przeprowadzona analiza statystyczna w dużym stopniu potwierdziła postawione hipotezy. Osoby bezrobotne częściej wykazują stan kryzysu w wartościowaniu, aniżeli pracujący. Dezorganizacja w wartościowaniu przejawia się najczęściej w trudności uporządkowania wartości w hierarchiczny system oraz rozbieżności między wartościami uznawanymi a motywacją do ich realizacji. Stan kryzysu występujący u osób pozostających bez pracy związany jest z fazą bezrobocia i płcią.

Całość prezentacji ma charakter badań pilotażowych i jest wstępem do bardziej rozbudowanych analiz.

LITERATURA CYTOWANA

- Bańka A. (1992). Jak definiuje się bezrobocie z perspektywy psychologicznej. W: Bańka A. (red.). *Bezrobocie*. Podręcznik pomocy psychologicznej. Poznań.
- Broomhall H.S., Winnefield A.S. (1990). A comparison of the affective well-being of young and middleaged unemployed men, matched for length of unemployment. *British Journal of Medical Psychology*, 63, 41-58.
- Caplan G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York.
- Dąbrowski K. (1979). *Dezintegracja pozytywna*. Warszawa: PIW.
- Kościuch J. (1984). *Hierarchie wartości w nerwicach i w psychopatii oraz ich zmiany pod wpływem psychoterapii*. Warszawa: ATK.
- Matuszewicz Cz. (1975). *Psychologia wartości*. Warszawa: PWN.
- Marcinkowski A., Sobczak J.B. (1992). Indywidualne strategie radzenia sobie z bezrobociem. *Humanizacja Pracy 1-2*, 41-69.
- Oleś P., Oleś M. (1981). Zagadnienia wartości w psychologii humanistycznej A.H. Maslowa i C.R. Rogersa. *Roczniki Filozoficzne*, 4, 37-40.
- Oleś P. (1988). *Kwestionariusz do badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Podręcznik, Warszawa: LTD.
- Oleś P. (1989). *Wartościowanie a osobowość*. Psychologiczne badania empiryczne. Lublin: KUL.
- Oleś P. (1991). Lęk i niepokój w procesie wartościowania. W: W. Tłokiński (red.). *Lęk w poszukiwaniu specyficzności*. Warszawa: ZK.
- Ossowski R. Sytuacja życiowa osoby bezrobotnej. *Zastosowanie Ergonomii*, 3, 141-161.
- Payne R., Hartley J. (1987). A test of model for explaining affective experience of unemployment men. *Journal of Occupational Psychology*, 60, 31-47.
- Rowley K.M. Feather N.T. (1987). The impact of unemployment in relation to age and lenght of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 60, 323-332.
- Reykowski J. (1986). *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Trempała J. (1993). *Rozumowanie moralne i odporność dzieci na pokusę oszustwa*. Bydgoszcz: WSP.
- Warr P., Jackson (1984). Men without jobs: some correlates employment and unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 57, 77-85.
- Wolkom G.H. (1972). Crisis theory, the application for treatment and dependency. *Comprehensive Psychiatry*, 13, 459-464.